

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
YAYINLARI

(MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN
ARCHAEOLOGY)

OLBA
III

MERSİN 2000

MERSİN ÜNİVERSİTESİ

KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI- III

(MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN
ARCHAEOLOGY)

Editör

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN

Bilim Kurulu

Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Coşkun ÖZGÜNEL
Prof. Dr. Hayat ERKANAL
Prof. Dr. Sencer ŞAHİN

Correspondance addresses for sending articles to
following volumes of Olba:

OLBA'nın bundan sonraki sayılarında yayınlanması
istenen makaleler için yazışma adresi:

Mersin Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü MERSİN/TURKEY

e-mail: kilikia@usa.net

Tel: 00.90 324 361 00 01 (10 lines) / 162 or 163

Fax: 00. 90 324 361 00 46

Teknik konulardaki yardımlarından dolayı Yrd. Doç. Dr.
Mustafa Aksan, Arş. Gör. Ümit Aydınoglu ve Çukurova
Üniversitesi Matbaası çalışanlarına teşekkür ederiz.

ISSN 1301-7667
MERSİN 2000

İÇERİK

Remzi YAĞCI	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Koleksiyonundaki "Greko - Pers " Damga Mühür Grubu (Lev. 1-5)1
Oya SAN	Urartu Siyasal Tarihinde Diauehi Krallığı (Lev. 6)...19
Julian JAYNES	İlyada'nın Zihni (Çeviren: Kamuran Gödelek)29
Aslı SARAÇOĞLU	A Group of Funerary Stelai and Votive Reliefs in The Museum of Aydın (Lev. 7-9)41
Suna GÜVEN	Vitruvius'un Gözüyle Mimarın Yetki ve Sorumluluğuna İlişkin Güncel Saptamalar (Lev. 10)57
Suat ATEŞLİER	Melanpagos'dan Bulunan Bir Aiol Ante Başlığı (Lev. 11-13)71
A. K. ŞENOL-F. KEREM	İçel Müzesinde Bulunan Bir Grup Amphora (Lev. 14-20).....81
Levent ZOROĞLU	Kelenderis Nekropolü (Lev. 21-24)115
Serra DURUGÖNÜL	Nagidos'dan (Bozyazı) Bir Diadem (Lev. 25-26)135
Serap YAYLALI	Erzurum Müzesinden Graffito Bezeli Küp (Lev. 27-34)143
Emel ERTEN	Anadolu'da Roma Dönemi Camcılığında Küresel Gövdeli Sürahiler (Lev. 35-40)171
Aslı SARAÇOĞLU	Kyzikos'dan Figürlü Mezar Kabartmaları (Lev. 41-45)181
Sencer ŞAHİN	Bauhistorisch- Epigraphische Zeugnisse Aus Dem Theater Von Perge199
Sevim AYTEŞ	1999 Yılında Soloi / Pompeiopolis'te Bulunan Grekçe Mezar Yazıtı (Lev. 46)211
Ayşe AYDIN	Kilikia ve Isauria Kiliselerinde Görülen Yüksek Tipteki Templon Kuruluşları (Lev. 47-49)215

VITRUVIUS'UN GÖZÜYLE
MİMARIN YETKİ VE SORUMLULUĞUNA İLİŞKİN
GÜNCEL SAPTAMALAR
(Lev. 10)

*Suna GÜVEN

ABSTRACT

This brief article intends to present ancient evidence concerning the professional status, role and responsibility of the Roman architect. Given the enormous corpus of building in the various provinces of the Roman Empire, the control and organization of the building process both in the center and the periphery of the Roman world appears to have been subject to regulations both before and after the construction of buildings. Whether these were enforced or not, however, is another question. Akin to our own times where the enforcement of existent rules often leave much room for desire, Vitruvius shed some light on the ancient situation and sentiments in this regard.

Furthermore, by revealing the rigorous and multi-faceted learning of the proerly trained ancient architect, Vitruvius implicitly suggests the role of the architect as taste-maker for the public and exposes this as a responsibility - not always recognized - in contributing to the making of the built environment.

Roma inşaat sektörü:

Roma imparatorluğunun en geniş sınırlarına ulaştığı İ.S. ikinci yüzyılda Akdeniz'i (*Mare internum* veya *mare nostrum*) tümüyle çevreleyen ve onun ötesine uzanan uçsuz bucaksız topraklar üzerinde kuzeyde Britannia, güneyde ise Mauretania, Africa Proconsularis ve Arabia Deserta'ya kadar yayılmış olan mimarlık ürünlerini düşünecek olursak, Roma inşaat sektörünün ne denli büyük bir ölçekte olduğunu anlamak hiç de zor olmayacaktır. İmparatorluğun her tarafında kurulan irili ufaklı yüzlerce kenti ağ gibi saran geniş sütunlu caddeler, görkemli taklar ve anıtsal giriş kapıları bugün bile göz kamaştırırlar. Bu kentleri önce birbirlerine sonra da Roma'ya veya eyalet merkezlerine bağlayan kilometrelerce uzunluktaki karayolları ve köprülerin yanısıra, her kentin vazgeçilmez unsurları olan siyasal ve ticari yapılar, hamamlar; amfitiyatro, tiyatro, hippodrom/stadyum gibi toplu eğlence yapılarıyla binlerce konut; ayrıca, bayındır Roma kentlerinin temelini oluşturan su yolları (*aquaeductus*), atık su kanalları gibi altyapı sistemleri de Roma imparatorluğunda inşaat sektörünün nasıl devasa boyutlara eriştiğini açıkça göstermektedir. Hele üçüncü yüzyıldan sonra, özellikle başkent Roma'da gösterişli yapılar inşa ederek yapılan devlet propagandası , yöneticiler tarafından halkın popüler desteğini kazanmak için başvuru alan etkin bir araca dönüşmüştü.¹ Benzer bir durum, Perge'de saygı gören köklü bir aileden gelen ve nüfuzlu bir kişi olan Plancia Magna'nın doğduğu kente kazandırdığı yapılarda gördüğümüz gibi, çeşitli Roma eyaletlerindeki yerel yöneticiler için de geçerliydi. .

* Doç. Dr. Suna GÜVEN, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı, Ankara 06531, TÜRKİYE.

¹ Onians 1988, s.33

Hellen ve Roma mimarları:

Bu kadar büyük ölçekte gerçekleşen bir inşaat furyasının benzer ölçülerde bir mimar ve inşaat ordusuna gereksinim duyacağı apaçık ortadır. Hernekadar Roma'dan yönlendirilen merkezi bir otoritenin varlığı gözardı edilemese de, bu inşaat faaliyetindeki yapım süreçlerinde ve gerekli insan gücünün örgütlenmesinde yerel yönetimlerin etkin oldukları bilinmektedir. Bununla ilgili olarak, eskiçağda mimarların yetki ve sorumlulukları, mimarlık mesleğinin niteliği, dolayısıyla da mimarın eğitimi, hatta kimliği ilginç sorular olarak karşımıza çıkmaktadır. Eskiçağda mimarların mesleki statüsü ve kuşkusuz buna bağlı olan toplum içindeki saygınlığı sıklıkla tartışılmalıdır. Bir yandan, Roma imparatorluğunda mimarlarla birlikte mimarlık mesleğinin çok itibar gördüğü irdelenirken², diğer yandan Roma dünyasından tanıdığımız üst sınıf aristokratlar arasında - çok sonraki yüzyıllarda sıklıkla karşılaştığımız son derece iyi eğitim görmüş olan kültür sahibi, varlıklı, profesyonel İngiliz centilmenlerinden farklı olarak - mimarların pek bulunmayışı³ irdeleniyor. O halde, mimarların yönetici üst sınıfın toplumsal yaptırım gücüne ve statüsüne sahip bulunmadıklarının söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda, Romalı mimarlar arasında Hellen kökenli birçok azatlının bulunduğu biliniyor.⁴ Ancak, imparator Hadrianus gibi - mimarlık eğitimi görüp görmediğini bilmesek de - Roma toplumunun en üst katmanlarında mimarlıkla uğraşan kişilerin var olduklarını gözardı etmemek gerekir.

Ne yazık ki, Roma mimarlık ürünlerinin sayıca çokluğu ve yaygınlığı isimleriyle bilebildiğimiz mimar sayısına aynı oranda yansımamaktadır. Mezartaşlarından bilinen mimarları⁵ saymazsak, binaların yazıtlarında⁶ veya antik yazılı kaynaklarda adı geçen mimarların sayısı çok fazla değildir. Eskiçağdan günümüze kadar neredeyse tümüyle ulaşabilmiş tek mimarlık kitabı olan Vitruvius'un *Mimarlık Üzerine On Kitap (De architectura libri decem)*⁷ Foça'lı Theodoros, Knossos'lu Khersiphron ve oğlu Metagenes,

² MacDonald 1982, s. 153

³ MacDonald 1977, s. 37

⁴ Clarke 1963, s. 9-22.

⁵ A.g.e. s.29

⁶ Bunun çok ilginç bir örneği, imparator Marcus Aurelius döneminde yapılmış olan Aspandos tiyatrosunda Theodoros'un oğlu mimar Zeno'nun adını veren yazıttır.

⁷ MacDonald 1977, s. 37

⁷ Epeyce sorunlu bir Latince ile yazılmış olan ve ilk kez 1511'de Fra Giovanni Giocondo da Verona tarafından basılana kadar defalarca elden geçmiş olduğu düşünülen bu metnin kaynakları için bkz. Krinsky 1967. Daha yakın zamanlarda Valentine Rose ile Hermann Müller-Strübing, Friedrich Krohn ve Kurt Fensterbusch metni yeniden yayınlamışlardır. İngilizcede sıklıkla kullanılan metinler Harvard University Press ile William Heinemann Ltd.'nin LOEB serisinde çıkan iki ciltlik Frank Granger (Cambridge ve Londra, 1931-1934; 1983 6. baskı) ile Morris Hicky Morgan'ın önce 1914'te Harvard University Press, sonra 1960'da Dover Publications tarafından yeniden basılan versiyonlardır. Bu iki versiyondaki belirsizliklere ışık tutmayı amaçlayan son çıkan yayın için bkz. Rowland ve Howe 1999. Vitruvius Türkçede ilk kez 1990 yılında Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı tarafından Suna Güven'in çevirisiyle yayınlanmıştır. 1998 yılında 3. baskısı yapılan bu metnin yanısıra son zamanlarda *De architectura*'dan seçilen bazı bölümler açıklamalarla yayınlanmıştır. Bkz. Demiriş ve Dürüşken 1999.

Miletus'lu Paeonios, Efes'li Daphnis, Pytheos, Iktinos ve Karpion gibi mimar ve mühendislerle, Leokhares, Bryaksis, Skopas ve Praksiteles gibi ünlü sanatçılardan söz eder.⁸ Ancak VII. kitabın girişinde (VII.12-14) yeralan bu isimlerin tümü Romalıların hayranlık duyduğu daha önceki Hellen döneminde yaşamışlardır. Kuşkusuz bunun bir nedeni Vitruvius'un, Roma imparatorluğunun gelişerek doruk noktasına ulaştığı yıllarda değil de, ilk Roma imparatoru Augustus'un çağında yaşamış olmasıdır. Romalılaşmanın henüz antik dünya ölçeğinde yayılmadığı bu yıllarda, Hellen ögesi bir kültür ve eğitim ölçütü olarak tekelini sürdürmektedir. Dolayısıyla Romalılar mimarlık, sanat ve kültür ve eğitim kaynakları olarak doğuya yönelmekte, birkaç yüzyıl önce yaşamış olan Hellen mimarlar hala örnek olarak gösterilmektedirler. Roma tonozlu ve kubbeli mimarisinin yarattığı yapısal devrim ve yeni mekansal anlayışın gelişi daha sonra olacaktır.

Buna karşın, Vitruvius biraz yurtsever sayılabilecek bir yaklaşımla çağdaşı Romalı meslektaşlarını daha fazla tanıtmak, hatta savunmak gereğini duyarak şöyle diyor:

"...eski günlerde, hatta günümüzde çok sayıda mimarımız, Yunanlılarinkiler kadar önemli idiler" (VII giriş 18).

Bunu kanıtlamak için olsa gerek, Atina'da yapımına Peisistratidler döneminde başlanan ancak uzun süre ara verilen Olympus Iuppiter tapınağının yeni aşamasında çalışmış olan yurttaşı mimar Cossutius'u da övmekten geri kalmıyor:

".....Bu şekilde kaldıktan dörtüzyıl sonra, kiral Antiokhos yapıtın giderlerini karşılayacağına söz verince, koskoca *cella*, bir Roma yurttaşı olan Cossutius tarafından dipteral düzende çevreleyen sütunlar, baştabanlar (*epistylum*) ve süslemeler, bakışım (*symmetria*) kurallarına göre ayarlanmış biçimde ve büyük bir ustalık ve bilgiyle inşa edildi. Bundan başka, bu yapının görkemi yalnızca genelde değil, birçok seçkin tapınak arasında da ünlüdür" (VII giriş 15).

Vitruvius'un bu kadar övgüyle bahsettiği Cossutius'un Roma'nın güneyinde bulunan Campania'da yerleşik büyük bir aileden geldiği düşünülmektedir.⁹ Cossutius'tan başka, Vitruvius'un değindiği bir diğer meslektaşı da, başkent Roma'da komutan Gaius Marius'un (İ.Ö. 157-86) yaptırdığı ama yeri bugün tam olarak bilinmeyen Honos et Virtus tapınağının mimarı Gaius Mucius'tur (III.2.5; VII giriş 17). Gaius Mucius da, Vitruvius'a göre, mimarlığı yapılması gerektiği biçimde, kuralına göre yapmaktadır.

Ne var ki, Vitruvius bu iki uygulayıcı mimarı gerçekleştirdikleri nitelikli mimarlığı yazıya dökmedikleri için eleştirmekte, genelde Roma mimarlarının tanınmamasını yurttaşlarının bu yöndeki eksikliğine bağlamaktadır. Bu bağlamda, mimarlık alanındaki incelemelerin pek çoğunun Yunanlılar tarafından kaleme alındığını, pek azının Romalılara ait olduğunu açıkça dile getirmektedir. Bunlar arasında, Vitruvius, mimarlık üzerine yazan

⁸ Özellikle İyonya'lı mimar ve mühendislerin kökenleri ve çalışmaları üzerine daha geniş bilgi için bkz. Holloway 1969, s.281-90.

⁹ Rawson 1975, s. 36-37.

Romalılar olarak ilk kez bu işe girişen Fuficius'un yanısıra, Marcus Terentius Varro'nun (İ.Ö. 116-27) *Dokuz Bilimler Üzerine (De novem disciplinae)* yapıtındaki mimarlığa ilişkin bir, Publius Septimius'un ise iki kitabından söz ediyor (VII giriş 14).

Bildiğimiz kadarı ile, Vitruvius'un kendi adına gerçekleştirmiş olduğu Fano'daki bazilika dışında bir mimarlık yapıtı olmadığını düşünürsek, mimarlık kuramı üzerinde çalışmalarıyla bu alana bir bilim dalı olarak saygınlık kazandırmak çabası yanında, kendine de tarihte kalıcı bir yer açmak istediğini varsayabiliriz. Bunda Roma imparatorluğunun ilk yıllarında hüküm süren *Pax Romana*'nın getirdiği barış ortamı sonucunda yaşanan ekonomik canlanma ve inşaat patlamasıyla genç ve Vitruvius'a göre daha deneyimsiz mimarlara duyulan ilginin ve onlara verilen çok sayıda projenin Vitruvius'ta yarattığı burukluğun payı olsa gerek. Dolayısıyla, Vitruvius hem Augustus'un kurduğu yeni Roma imparatorluğunun görkemine ve ayrıcalığına yaraşır bir mimarinin yaratılması, hem de mimarlığın saygınlık ölçütlerini ortaya koyarak işverenleri mimarlığın ciddi bir iş olduğu konusunda uyarmayı kendine görev bilmiştir.¹⁰

Vitruvius'tan çok sonra yaşadıkları bilinen Roma mimarlarına bakacak olursak, Frontinus, Decrianus, Faventius ve Palladius gibi mühendis-mimarlar¹¹ yanında, daha çok merkez Roma'nın saray çevreleriyle ilişkili, - belki de bundan dolayı ünlenmiş - bazı isimlere rastlıyoruz. Bunlardan ilk akla gelenler arasında Severus ve Celer'i sayabiliriz Roma mimarlığına yeni bir soluk getiren bu radikal ikili, İmparator Neron'un, yer darlığının had safhaya ulaştığı İ.S. geç 60'lı yıllarda Roma'nın göbeğinde yaptırdığı skandal saray Domus Aurea'nın öncü stiliyle tasarımıda yepyeni bir çığır açtılar. Ayrıca, Domitianus döneminin Palatinus tepesindeki saray renovasyonunda görev alan Rabirius; Traianus'un adına gerçekleştirilmiş Roma'nın en büyük *forum*'unun (*Forum Traiani*) mimarı Apollodorus gibi isimleri antik kaynaklardan biliyoruz. Hatta, eski mimarbaşı Apollodorus, Traianus'un ölümünden sonra imparator Hadrianus'un emrinde çalışmaya başlar. Ancak, rivayete göre, mimari konularda epeyce iddialı olan imparatorun bazı mimari projelerini eleştirir ve bu küstahlığı yaşamı ile öder.¹²

Kendi mütevazı kökenlerinden kaynaklanan konumu nedeniyle Vitruvius'un biraz ön yargılı olduğunu kabul etsek de, en azından Vitruvius'un yaşadığı dönemde, mimarların soylu bir gelenekselliğin getirdiği ayrıcalıklara ve toplumsal erke sahip olmadıkları anlaşılıyor. Ancak mimarlık eğitiminin gerektirdiği çok yönlü uğraş ve birikim nedeniyle, Vitruvius mimarların toplumda özel bir yeri olması gerektiğini savunuyor.

¹⁰ Vitruvius *De architectura*'yı imparator Augustus'a ithaf ederken ona şöyle sesleniyor: "...geçmişte ve şimdi çok sayıda yeni yapılar inşa ettiğini, gelecekte de özel ve kamu yapılarının, gerçekleştirdiğin diğer görkemli işlere yaraşır şekilde ölümsüz olmalarına özen göstereceğini gözlemledim. Sana kesin kuralları geliştirdim; onlara bakarak gerek var olan yapıların, gerekse yeni yapılacak olanların kalitesi hakkında kişisel bilgiye sahip olabileceksin, çünkü ekteki kitaplarda mimarlık sanatının tüm ilkelerini açıkladım." (I giriş 3).

¹¹ Plommer, 1973.

¹² Şam kökenli olduğu düşünülen Apollodorus'la ilgili öykü Dio Cassius tarafından anlatılmaktadır : *Dio Cass.* 69.4.1-5; Brown, s. 55 vd.; Apollodorus'un hayatı için bkz. Bandinelli 1958, s. 477-480.

Hatta daha ileri giderek İ.Ö. dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış olan Hellen komedi yazarı Aleksis'in gözüyle mimarlığı onurlandıran eski Atina yasalarını anımsatıyor:

"...özellikle Aleksis, Atinalıların övgüye değer olduklarını, çünkü tüm Yunanlıların yasaları, anne ve babaların çocukları tarafından bakımını gerektirirken, Atina yasalarının bunu yalnızca çocuklarını sanat alanında eğitenler için gerektirdiğini söyler..." (VI giriş 3).

İlginçtir ki, Vitruvius'tan üçyüz yıl sonra, Büyük Konstaninos mimarlara ve velilerine buna çok benzeyen birtakım ayrıcalıklar tanımıştır. Kartaca'da İ.S. 334 yılında yayınlanan bir yönetmelik, büyük bir olasılıkla, yeni kurulan başkent Konstantinopolis'in yoğun inşaat programında görevlendirilen çok sayıda mimar gereksiniminden kaynaklanmıştır. Bu yönetmeliğe göre, mimarların eğitimini özendirmek için öğrencilere ödeme yapılması, velilerinin de oğullarının eğitimiyle daha yakından uğraşabilmeleri için her türlü kamu hizmetinden muaf tutulmalarının sağlanması öngörülüyordu.¹³

Mimarlık sanatının gerektirdiği zorlu eğitimin kapsadığı çok sayıda konuya yine Vitruvius ışık tutmakta, kuram (*rationatio*) ve uygulamanın (*fabrica*) birleştiği ve değişik bilim dallarındaki çeşitli öğretilerle oluşan bilginin (*epistemia*) önemini vurgulamaktadır.¹⁴ Bunlar arasında tarih, felsefe, fizik, matematik, iklimler, hukuk bilgisi, dilbilim, müzik, resim ve tıp kadar farklı konularda, kısacası antik dünyanın *artes liberales* diye tanımladığı beşeri ilimlerde eğitim görmek gerekiyordu.¹⁵ Çok yönlü bu eğitimin gerekçelerini de Vitruvius'tan ayrıntılı biçimde öğreniyoruz. Örneğin:

"İyi bir tarih bilgisi gereklidir; çünkü bir yapının tasarımında süslemeli kısımlar arasında öyleleri vardır ki, mimarın bunların ardında yatan gerekçeleri soranlara açıklayabilmesi gerekir..." (I.1.5);

veya

"Felsefeye gelince, bir mimarı ilke sahibi ve alçakgönüllü yapar; açgözlü olmadan dürüst, nazik ve adil kılar. Bu çok önemlidir. Çünkü dürüstlük ve doğruluk olmadan hiçbir iş gerektiği gibi yapılamaz. Mimar, tamahkar olmamalı, aklını bahşişlere takmadan konumunu gururla iyi bir üne erişerek korumalıdır. Bunlar felsefenin öğretileri arasındadır" (I.1.7);... "Mimar, iklimler, hava, arazilerin sağlık açısından uygun olup olmadığı ve çeşitli suların kullanımı konularında sorularla karşılaşacağından tıp alanında da bilgili olmalıdır." (I.1.10);... "Bir mimar, Aristarkhos düzeyinde bir dilbilimci olmamalıdır, olamaz da; ancak cahil kalmamalıdır. Aristoksenus düzeyinde bir müzisyen olamaz fakat müzik konusunda tamamen bilgisiz de kalmamalı; Apelles gibi bir ressam, Myron veya Polykleitos gibi

¹³ *Codex Theodosianus*, 13.4.1-2 (Zikreden, MacDonald 1977, s.51-52).

¹⁴ Vitruvius'un, *De Architectura*'nın ilk kitabının birinci bölümünü tümüyle mimarın eğitimine ayırması bu konuya verdiği önemi göstermektedir (1.1.1-17). Vitruvius'un verdiği derslerin birçoğu günümüzdeki mimarlar için de geçerliğini korumaktadır: Bkz. Aközer 1989a, s.133-144; Aközer 1989b, s.35.

¹⁵ Brown, s. 99-107; Boethius, s. 114-143.

bir heykeltraş, veya Hippokrates gibi bir doktor olması da beklenemez; fakat mimar, çizim, plastik sanatlar ve tıptan anlamalıdır. “ (I.1.13)

Dolayısıyla, mimarlık eğitiminin çok küçük yaşlarda başladığı takdirde etkili olabileceği anlaşılmaktadır. Mimarların genellikle aristokrat kökenli olmayan ailelerden, hatta azatlılardan geldikleri düşünülürse, böyle bir eğitimin çocuklarının bu meslekte yetişmesini isteyen aileler için ne denli büyük bir yükümlülük, hatta fedakarlık gerektireceğini söylemek yanlış olmaz. *Artes liberales*'in değişik dallarındaki eğitim herhalde birden çok konuda özel hocalar tutarak yapılıyordu. Vitruvius kendisine bu çok çeşitli konularda eğitim görme olanaklarını cömertçe sunan ailesine nasıl yürekten borçlu olduğunu şöyle ifade ediyor:

“...bu Atina yasasını onaylayarak bir sanatı, hatta her öğretti dalında bir eğitim görmeden mükemmelliğe eriştirilemeyecek bir sanatı öğrenmeme özen gösterdikleri için aileme çok şey borçluyum ve sınırsız şekilde minnettirim. Anne ve babamın dikkati ve öğretmenlerimin öğrettikleri sayesinde, geniş bir bilgi alanı edindim; yazınsal ve sanatsal konulardan aldığım zevkle ve bilimsel incelemeler yazarak başlıca meyveleri şu düşüncelerle özetlenen entellektüel zenginlikler kazandım..” (VI.giriş 4)

Sonuçta, Vitruvius böylesine kapsamlı ve çok yönlü bir eğitim gerektiren mimarlık mesleğini uygulayanların özel bir konuma sahip olduğunu ima ediyor. Ancak, tüm bu konuların yalnızca bilgisine sahip olmak yeterli değildir. Bu çok yönlü eğitimin mimarlar tarafından kesinlikle uygulamaya dönüştürülebilmesi gerekmektedir. İşte o zaman mimarlığın amaçlarıyla gerekleri yerine getirilebilecek ve mimar hakettiği konuma ulaşabilecektir:

“...bilim olmadan el becerisi kazanmayı amaçlayan mimarlar hiçbir zaman emeklerinin karşılığı olan nüfuzlu bir konuma ulaşamamışlar, diğer yandan yalnız kuram ve bilime güvenenler de kesinlikle özün kendisini değil, gölgesini kovalamışlardır. Ancak, tepeden tırnağa silahlı erler gibi, her iki alanda bilgisi mükemmel olanlar, amaçlarına daha çabuk erişerek saygınlık kazanmışlardır” (I.1.2)

Yirmibirinci yüzyıla girdiğimiz bugünlerde kalitesiz inşaatların ne denli arttığını anımsatmaya gerek yok. Kuşkusuz bunun birçok nedeni var. Ama başta gelen bir neden var ki, o da Vitruvius'un dediği gibi, doğrudan mimarın bilgisi, eğitimi ve konumuyla ilgili. Mimarın çok ciddi bir bilgi birikimine sahip olması gerektiğini belirten uzmanlar, binalarımızın kalitesizliğini bilgiye değer vermeyişimize bağlıyorlar.¹⁶ Doğan Hasol'un sözleri sanki Vitruvius'un bir yankısı gibi:

“Ancak mimarlığın ne olduğundan bile habersiz, ama ne var ki, kendini mimar sanan bireylerden oluşan bir toplum doğal olarak bilgiyi hiçe sayar”¹⁷

¹⁶ Hasol 1998, s. 126

¹⁷ A.g.e., s. 126

Yozlaşan değerler:

Vitruvius eğitim ve deneyim açısından iyi bir konumda olan ayrıcalıklı mimarların niteliklerini sıralamakla yetinmiyor. Aynı zamanda, onların mimarlıkta kolaycılıktan uzak, nitelikli ve sağlam kriterlerin benimsenmesinde - bunu açıkça belirtmese de - toplumsal bir işlevi yüklediklerine inanıyor. Başka bir deyişle, mimarlıkta toplumsal zevklerin, ya da modanın çığırından çıktığı durumlarda 'gerçek' bir mimar olarak uyarılarda bulunuyor. Bu bağlamda, *De Architectura*'nın birçok yerinde bir yandan yozlaşmış bir ortamda yanlış uygulamalara dikkat çekerken, diğer yandan doğru mimarlık için denetim yapılmasına yönelik kurallar geliştiriyor. Böylelikle, ehliyetsiz kişilerin elinde yapay bir çevrenin oluşmasını önlemeyi amaçlıyor. Aslında Vitruvius'u evrensel ve güncel kılan¹⁸ günümüzde de, pek değişmeden yaşamakta olduğumuz bu türden sorunlardır. Bunu daha iyi anlayabilmek için önce günümüzden - Türkiye'nin her tarafında benzerlerini kolaylıkla bulabileceğimiz bir örnek alalım. Çelik Gülersoy İstanbul'un kuzeyinde Çorlu ve Lüleburgaz yolu üzerinde denetimsiz ve çirkin yapılaşmadan nasibini alan Çatalca'nın yürekler acısı halini bir feryatla şöyle dile getiriyor:

"Çatalca'nın dışı, yani eski canım çayırlar, pıtrak gibi üreyen "villalara" kucak açmış. Bunların pek çoğunun bir şeye benzemeyen "kreasyonlar" olduğunu yazmak zorundayım. Tuhaf kuleler, sivri külahlar, acayip çatılar...Bunlar kimin işi ? İlla değişik modeller üretme tutkusundaki mimarların mı, görgüsüz kalfaların becerisi mi, yoksa sadece sahiplerinin aklı mı?"¹⁹

Bunlardan neredeyse yarım asır önce Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni Ankara'yı betimleyen Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yazdıkları da pek farklı değil:

"Yeni Ankara başdöndürücü bir süratle inkişaf ediyordu. Taşhan'ın önünden Samanpazarı'na, Samanpazarı'ndan Cebeci'ye, Cebeci'den Yenişehir'e, Yenişehir'den Kavaklıdere'ye doğru uzanan sahalara üzerinde, apartımanlar, evler, resmi binalar, sanki yerden fıskırırcasına yükseliyordu. Bunların herbiri yapanın bilgisine ve yaptıranın zevkine göre birtakım şekiller ve renkler almakla beraber, dikkatli bir göz için, hemen hepsine birden hakim olan *exotique* mimari tarzının sırtıttığı aşıkardı. Mesela, Yenişehir'den Kavaklıdere'ye doğru sıralanan villalar arasında kulesiz, saçaksız binalara rasgelmemek mümkün değildir. Birbirinden örnek alan ve bazıları hep bir mimarın elinden çıkmış bulunan bu kuleli ve geniş saçaklı evler, etraflarını çeviren hendeklerin ortasında birer derebeyi şatosunu andırıyordu....ilk yılların acemiliği ve zevksizliği yüzünden meydan alan bu cereyan...."²⁰

Şimdi de, ikibin yıl öncesine, Vitruvius'un zamanına dönelim ve iç dekorasyonda moda olan yeni fresk uygulamalarını nasıl eleştirdiğini görelim:

¹⁸ Güven 1993, s. 960-962; Güven 1991, s. 16-18.

¹⁹ Gülersoy 1999, s. 2

²⁰ Karaosmanoğlu 1998, s.133

“.....bu konular, günümüzün çirkin zevkiyle küçümseniyor. Şimdi belli nesnelere gerçeğe uygun temsilinden çok ucubelerin resimleri var. Örneğin, sütunlar yerine kamışlar, alınlıklar yerine kıvrıkcık yapraklı ve sarmallı detaylar konuyor; şamdanlar, tapınakların imgelerini taşıırken, alınlıkların üstündeki köklerden fıskıran çok sayıda körpe filizlerle sarmalların üzerine insanlar mantıksızca oturtuluyor...(VII.5.3)

“.....Kötü sanatın kötü yargıçlarının, gerçek sanatsal mükemmelliğin üzerinde etkili olmaları bu yeni zevkin sonucudur.Çünkü, bir kamışın gerçekten bir çatıyı, bir şamdanın süslemeleriyle birlikte bir alınlığı veya bitki sapı kadar esnek ve ince bir şeyin üzerinde oturan bir şekli taşıması.....nasıl mümkün olabilir? Yine de insanlar bu sahtelikleri gördükleri zaman onlara kusur bulmuyor, aksine zevk alıyorlar.....Kokuşmuş eleştirel ilkelerle körleşen kavrama yetenekleri onaylarını yetkili bir şekilde ve gerçekten varolabilenin uygunluk ilkelerine göre vermekten yoksundur (VII.5.4)

“...Gerçek şudur ki, eskilerin büyük zahmetlerle ve çalışarak elde etmeye çalıştıkları sanatsal mükemmellik, şimdi renklerin kullanımından kaynaklanan çarpıcı görüntü ve işverenin harcamalarında arandığından, bir zamanlar yapıtlara itibar kazandıran sanatsal inceliklerin insanlarca özlenmesi önleniyor (VII.5.7).

“Örneğin, eskiler arasında parlak kırmızıyı bu kadar yaygın kullanan birisi var mıdır? Fakat günümüzde genellikle her yerde duvarlar tamamen bununla kaplanmaktadır” (VII.5.8)

Burada sözkonusu olan Pompeii’den birçok örneğini bildiğimiz ve çok sonraları modern araştırmacılar tarafından evrelerine göre dört ayrı grupta toplanan duvar süsleme stilleridir (Fig. 1-2).²¹ Gösteriş meraklısı sonradan görme zenginlerin rağbet ettiği bu zevksizlik ürünlerini Vitruvius acımasızca eleştirmekten çekinmiyor. İlginçtir ki, bu türden gerçeği yansıtmayan konut betimlemeleri²² başka devirlerde de popüler olmayı sürdürmüştür. Geç antik/erken Bizans çağında da konut mimarisi iç dekorasyonunda uçusan tül perdeler gibi bazı fantastik öğeler içeren kompozisyonlar görülmektedir. Bu gibi görsel tasarımlar, günümüz araştırmacıları tarafından ev ‘idea’sını temsil eden birer statü sembolü olarak yorumlanmaktadır.²³

Vitruvius’un eleştirisi, Cato gibi tutucu çevrelerin geçmişin sağlam ve onurlu değerlerine duyduğu özlem ile aynı doğrultudadır. Her tarafta, özellikle başkent Roma’da, ölçsüz zenginliğin getirdiği rahatlıkla bunun getirdiği maddi değerlere verilen önem, toplumun Vitruvius gibi daha gelenekselci kesimlerini rahatsız etmektedir. Bunun en çarpıcı örnekleri ise, gerek şehir içinde, gerekse dışında özel konutların inşaatında²⁴ ve bunların dekorasyonunda görülmektedir. Modanın rüzgarlarından etkilenen böyle bir

²¹ Beyen 1938, levha 22; Ehardt 1962, s. 59, resim 93 (Luigi Marini’nin 1836 tarihli baskısından.

²² Little 1977.

²³ Tanyeli 1999, s. 92

²⁴ Vitruvius’un kastettiği türden şatafatlı malikaneler iyi belgelenmiş durumdadır. Örnekleri için bkz. Coarelli 1989, s. 178-187; Lafon 1989, s. 188-193

ortamda Vitruvius profesyonel mimarlık ölçütlerinin önemini vurgulamaktadır. Özel ve kamu inşaatlarında doğru ölçütlerin oluşturulmasında ise eskilerin başarılı deneyimlerinden haberdar olan ve iyi eğitim görmüş mimarlara görev düşmektedir. İyi eğitim görmüş bir mimar, aynı zamanda bir eğitmendir. Vitruvius'a göre, toplumsal zevklerin yönlendirilmesinde ve yapı çevrenin oluşumuyla denetlenmesinde mimarın sorumluluğu vardır. Yirminci yüzyılın başlarında, modern mimarlığın ilkelerinin benimsenmesinde de benzer biçimde halkın eğitilmesi gerektiğine inanılıyordu. Bu bağlamda, 1920'lerde 'entel düzeyde gelişmemiş' olanlara yeni mimarlık ilkelerinin 'güzelliğini anlamaları için' mimara bir eğitmen olarak yönlendirici bir rol biçilmişti. Bu rolü üstlenen bazıları için müşteriye söz hakkı bile tanınmıyordu.²⁵ Görüldüğü gibi, günümüzdeki mimarlık sorunlarından bazılarıyla, Vitruvius'un zamanındakiler arasında pek değişen bir şey yok. Toplumsal bilinci olan, sorumluluk duygusu taşıyan iyi mimarlara olan gereksinim bugün de eski çağlarda olduğu kadar geçerli.

Mimari uygulamanın denetlenmesi:

De Architectura'nın mimarın eğitimi ve konumuyla ilgili bölümlerinin yanında, yapı çevrenin ve mimarlık uygulamalarının denetlenmesine yönelik somut bilgiler de bulunuyor. Yurdumuzda yaşanan deprem felaketlerindeki zararın büyük ölçüde deprem şartnamelerinin bulunmayışından değil de, bunların uygulanmayışından kaynaklandığını biliyoruz. Roma imparatorluğunun mimarlık üretiminde, özellikle de büyük kentlerde denetimin gerektiği kuşku götürmez. Vitruvius'un da bu konulara yer vermesi, bu konularda yeterince özen gösterilmediğini gözlemlediği için olsa gerek. Roma kamu inşaatlarında ve kentlerin altyapısı için bazı yasaların (*leges publicae*) bulunduğu, uygulamadan önce yapı sözleşmelerinin yapıldığı biliniyor.²⁶ İmparatorluğun ilk yıllarında yazmış olmasına rağmen, Vitruvius bize Roma kentindeki inşaat sınırlamaları ve artan nüfus nedeniyle gerekli hale gelen yeni düzenlemeler üzerine yararlı bilgiler vermektedir. Örneğin, kamu alanlarına yönelik mevcut yasalar çok net olmakla birlikte, değişen koşullar nedeniyle yetersiz kalmaktadırlar:

"Ülkenin yasaları kamu mülkiyetindeki yerlerde bulunan duvarların bir buçuk ayakta kalın olmasını yasaklamaktadır. Diğer duvarlar yer kazanmak için aynı kalınlıkta yapılırlar. Diğer yandan, tuğla duvarlar, iki veya üç tuğla kalınlığında olmadıkça, bir kattan fazlasını taşıyamazlar; bir buçuk ayak kalınlığındaki duvarlarda bu kesinlikle olası değildir. Ancak, kentin bugünkü önemi ve sınırsız nüfusu nedeniyle konut sayısının sürekli olarak artırılması gereklidir. Sonuçta, zemin katları, kentte yaşayan büyük nüfusu barındırmaya yeterli olmadığından, sorunun yüksek binalarla çözülmesini zorunlu kılıyor..." (II.8.17)

Ancak Vitruvius'un sunduğu - ve bugün de ibret alınması gereken - en çarpıcı uyarılardan bir tanesi mimarın uygulamadaki sorumluluğu ile

²⁵ Wolfe 1996, s.19.

²⁶ Robinson 1994, s. 33-38; Anderson 1997, s. 68-75.

ilgilidir. Buna göre, mimarın sorumluluğu yalnızca inşaat süreciyle sınırlı değildir. Yani, bina tamamlanıp müşteriye teslim edildiğinde iş bitmiyor:

“...Hukuk ilkelerine gelince, mimar yasaların ortak duvarlı yapılar, akıtan saçaklar, kanalizasyon, pencereler ve su tesisatı²⁷ ile ilgili olanlarını bilmelidir. Bu türden başka ayrıntılar da mimarlarca bilinmelidir. Çünkü, inşaat öncesinde sözleşmeler yapılırken, hem işverenin hem de işi üstlenenin hakları bilgece gözetilmeli, inşaat tamamlandıktan sonra konut sahiplerinin çözmesi gerekecek sorunlu noktalar bırakılmamalıdır. Bir sözleşme ustalıklı hazırlanırsa, taraflar zarara uğramadan yükümlülüklerinden sıyrılabilirler...” (I.1.10)

Başka konularda daha önce önerdiği gibi, bu gibi konularda da Vitruvius eski Hellen geleneklerinin örnek alınmasını salık veriyor. Bu kez seçilen örnek Anadolu’daki Efes kentidir. Vitruvius, bu Anadolu kentinden bilinen eski bir yasanın Roma için uygulandığı takdirde çok yararlı olacağına inanmaktadır:

“Ünlü ve önemli Yunan kenti Efes’te atalardan kalma sert ancak adaletsiz olmayan eski bir yasa olduğu söylenir. Bir mimar bir kamu binasının yapımını üstlendiği zaman maliyeti hakkında bir söz vermek zorundadır. Bu kestirimler yargıca verilir ve yapıt tamamlanana kadar mimarın mal varlığı kefalete bağlanır. Yapıt bittiğinde mimarın kestirimleri doğru çıkarsa payeler ve onur nişanları ile ödüllendirilir. Eğer verdiği kestirimin dörtte birinden fazla olmayan bir ekleme gerekiyorsa, bu para hazine tarafından verilir ve cezası yoktur. Ancak, yapıt için belirtilen ederin dörtte birinden fazla para gerekiyorsa yapıtın tamamlanması için gerekli para, mimarın mal varlığından alınır” (X giriş 1).

“Tanrı aşkına, böyle bir yasa, Roma halkı için yalnız kamu yapılarında değil özel konutlarda da uygulansa! O zaman cahiller cezalandırılmadan ortada dolaşamayacak ve mimarlık mesleğini kesinlikle tam ve bilimsel eğitimden geçen ehliyetli kişiler uygulayabilecekti. Beyefendiler, sırasında malikanelerinden atılmaya bile neden olan sınırsız ve müsrif harcamalardan korunacak, mimarlar da cezalandırılma korkusuyla giderlerin sınırlarını hesaplayıp belirlemekte daha dikkatli davranacaklardı; böylelikle, yapılar öngörülen giderlerle veya biraz fazlasıyla tamamlanıp teslim edilebilecekti. Bir yapıta dörtyüzbin²⁸ vermeye hazır olan kişilerin, bir yüzbin daha eklemek zorunda kaldıklarında, yapıtın bitme ümidinin onlara verdiği zevkle bunu verebilecekleri doğrudur; ancak yüzde elli veya daha fazla bir artışla karşılaşılırsa, umutlarını yitirirler ve o ana kadar yaptıkları harcamaları gözden çıkararak işi terketmek zorunda kalırlar.” (X giriş 2)

²⁷ Kanalizasyon gibi çeşitli altyapı sistemleri hakkında resimli, kolay anlaşılır bilgiler için bkz. Kretzschmer 1983, s. 73-77; Robinson 1994, s. 117-119.

²⁸ Burada kastedilen Romalıların *sestertius* para birimidir. Paranın alım gücü ve Roma taşınmaz mülklerinin ederi konusunda bir fikir edinmek için Cicero’nun Caesar’ın adına inşa edilecek *forum’un* arazisinin istimlak bedeli olarak yüz milyon *sestertii* tutarında ödeme yaptığını gözönünde bulundurabiliriz.

Sonsöz:

Günümüze dönecek olursak, son deprem felaketinde binlerce binamız yıkıldı. Kentlerimizde kaçak yapılar, çarpık kentleşme başını almış yürümüş. Parası olan saray yavrusu evler yaptırıyor. Tarihi kentlerimizde de güzelim eski binalar küskün, kaderine terkedilmiş durumda. Mimarlık eğitimine gelince, eleştiriler eksik değil. Acaba 2000 yıl öncesine giderek *utilitas*, *firmitas*, *venustas* diyen Vitruvius'tan ders alsak, onu tekrar okusak ve herkese okutsak? O zaman bugünü daha iyi anlamak için arkeolojinin yararını bir kez daha keşfetmiş olacağız.

FİGÜRLER:

Figür 1: Luigi Marini'nin 1836 Roma baskısından duvar bezemesi

Figür 2: Boscoreale'den Geç Cumhuriyet dönemi duvar bezemesi

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Aközer 1989a Aközer, E., *A Framework for Understanding "Modernism" in Architecture and Architecture as a Field of Knowledge*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi
- Aközer 1989b Aközer, E., "Bilmediğimiz Vitruvius ve Eleştiri Geleneği", *Mimarlık* 235 (89/3), 35.
- Anderson 1997 Anderson, J.C., *Roman Architecture and Society*, Baltimore ve Londra.
- Bandinelli 1958 Bandinelli, B., "Apollodoros di Damasco" *Enciclopedia dell'arte antica* I, 477-480.
- Beyen 1938 Beyen, H.G., *Die Pompejanische Wanddekoration vom Zweiten bis zum Vierten Stil*, Haag.
- Boethius 1939 Boethius, A., "Vitruvius and the Roman Architecture of his Age" *DRAGMA*, Martino P. Nilsson A.D. IV *ID.IUL.MCMXXXIX Dedicatum*, 114-143, Lund.
- Brown, 1964 Brown, F.E., "Hadrianic Architecture" *Essays in Memory of Karl Lehmann, Supplement I, Marsyas Studies in the History of Art*, New York.
- Brown, 1963 Brown, F.E., "Vitruvius and the Liberal Art of Architecture" *Bucknell Review* 11, 99-107.

- Cary 1954 Cary, E., çev. *Dio's Roman History*, Cambridge ve Londra.
- Clarke 1963 Clarke, M.L., "The Architects in Greece and Rome" *Architectural History* 6, 9-22.
- Coarelli 1989 Coarelli, F., "La Casa dell'aristocrazia romana secondo Vitruvio", *Munus non Ingratum, Proceedings of the International Symposium on Vitruvius' De Architectura and the Hellenistic and Republican Architecture*, Leiden 20-23 January 1987, der. H. Geertman ve J.J. de Jong (*BABESCH Bulletin Antieke Beschaving Annual Papers on Classical Archaeology Supplement 2 - 1989*), 178-187
- Demiriş ve Dürüşken 1999 Demiriş, B., ve Dürüşken, Ç., "Vitruvius, *Mimarlık Üzerine* VI. Kitap" *Arkeoloji ve Sanat* 91, 40-50.
- Ebhardt 1962 Ebhardt, B., *Vitruvius*, William Salloch, New York
- Granger 1931 Granger, F., *Vitruvius, Ten Books On Architecture*, 2 cilt, William Heinemann Ltd., Cambridge ve Londra.
- Gülersoy 1999 Gülersoy, Ç., "İstanbul'a Kuzeyden Bir İniş", *Cumhuriyet: Olaylar ve Görüşler*, 27 Şubat Cumartesi 1999, 2.
- Güven 1998 *Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap*, çev. Suna Güven, 3. baskı, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, YEM Yayın, İstanbul
- Güven 1993 "Vitruvius", *International Dictionary of Architects and Architecture I: Architects*, 960-962, St. James Press, Chicago
- Güven 1991 "Marcus Vitruvius Pollio ve De Architectura", *Mimarlık*, 244 (91/3), 16-18.
- Hasol 1998 Hasol, D., "İnşaat Yapmayı biliyor muyuz?" *Her Şeyin Mimarı Var*, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 126-128 (*YAPI Dergisi*, Sayı 139, Haziran 1993), İstanbul

- Holloway 1969 Holloway, R.R., "Architect and Engineer in Archaic Greece" *Harvard Studies in Classical Philology* 73, 281-290.
- Karaosmanoğlu 1999 Karaosmanoğlu, Y.K., *Ankara*, 8. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- Kretzschmer 1983 Kretzschmer, F., *Bildokumente römischer Technik*, VDI-Verlag GmbH, Düsseldorf.
- Krinsky 1967 "Seventy-Eight Vitruvian Manuscripts" *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 30, 36-70.
- Lafon 1989 Lafon, X., "Vitruve et les villas de son temps" *Munus non Ingratum, Proceedings of the International Symposium on Vitruvius' De Architectura and the Hellenistic and Republican Architecture*, Leiden 20-23 January 1987, der. H. Geertman ve J.J. de Jong (*BABESCH Bulletin Antieke Beschaving Annual Papers on Classical Archaeology Supplement 2 - 1989*), 188-193
- Little 1977 Little, A.M.G., *Décor, Drama and Design in Roman Painting*, A.M.G. Little, Washington.
- MacDonald 1982 MacDonald, W.L., *The Architecture of the Roman Empire: An Introductory Study*, yeni baskı, Yale University Press, New Haven ve Londra.
- MacDonald 1977 MacDonald, W.L., "Roman Architects" *The Architect: Chapters in the History of the Profession*, der. Spiro Kostof, New York, Oxford University Press, 1977.
- Morgan 1961 Morgan, M.H., *Vitruvius, The Ten Books on Architecture*, Dover Publications, New York.
- Onians 1988 Onians, J., *Bearers of Meaning: The Classical Orders in Antiquity, the Middle Ages, and the Renaissance*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1988.
- Plommer 1973 Plommer, H., *Vitruvius and Later Roman Building Manuals*, Cambridge.

- Rawson 1975 Rawson, E., "Architecture and Sculpture: The Activities of the Cossutii," *Papers of the British School at Rome* 43, 36-37.
- Robinson 1994 Robinson, O.F., *Ancient Rome: City Planning and Administration*, Routledge, Londra ve New York.
- Rowland ve Howe 1999 Rowland, I.D., ve Howe, T.N., der. *Vitruvius: Ten Books on Architecture*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Tanyeli 1999 Tanyeli, U., "Geç Antik Çağ'dan Bizan'ın Sonuna, M.S. 500-1400 (From Late Antiquity to the End of Byzantine 500-1400 A.D.)", *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme (Housing and Settlement in Anatolia A Historical Perspective)* der. Yıldız Sey, 84-103, İstanbul
- Wolfe 1996 Wolfe, T., *Bauhaus ve Sonrası (From Bauhaus to Our House)*, çev. Feyyaz Erpi, Mimarlar Derneği, Ankara
- Yegül 1998 "Vitruvius ve De Architectura" önsöz, Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, çev. Suna Güven, 3. baskı, Şevki Vanlı Vakfı Yayınları, YEM Yayın, İstanbul

Lev 10

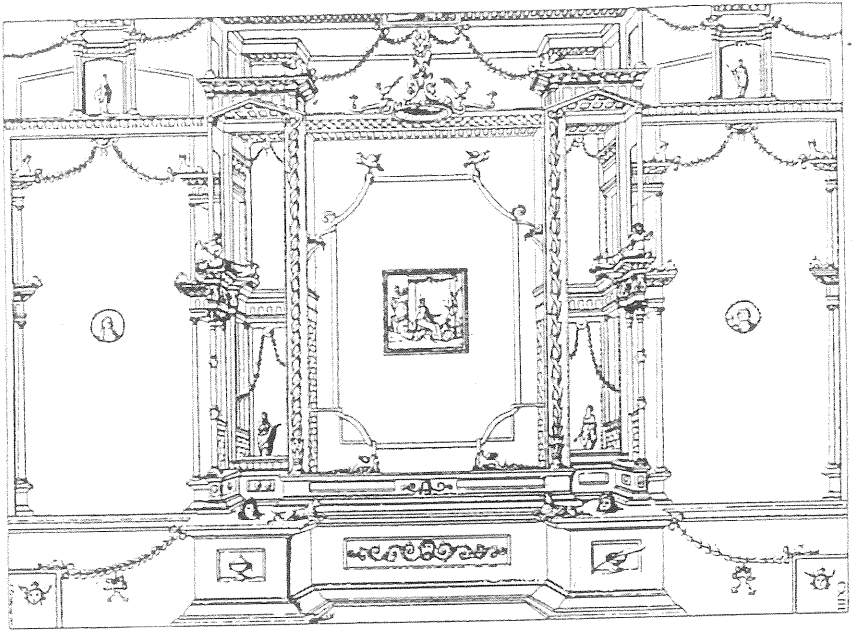

Fig 1

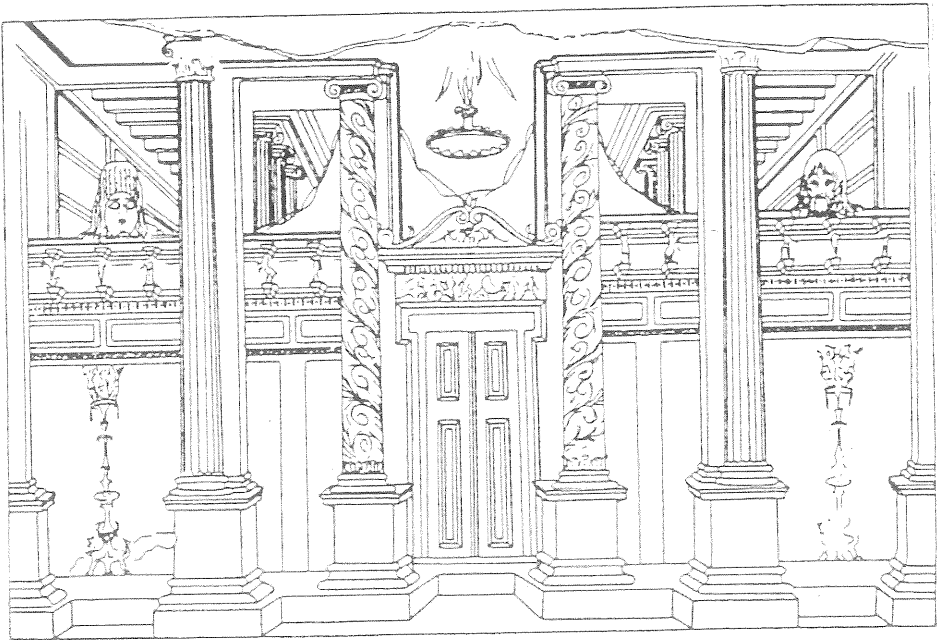

Fig 2